

Veda a vzdelanie sú neodmysliteľnou súčasťou kultúry

Hovoríme s LADISLAVOM KOVÁČKOM, prvým ponovembrovým ministrom školstva

MIROSLAV JANEK: Nedávno sme si zaspomínali na dobu pred novembrom 1989 a rok po ňom. Ale aj ponovembrová etapa tvojho života bola výrazne dynamická. Vlastne si v živote často musel baliť aktovku a kufre. Z vysokej školy do psychiatrickej liečebne, z nej na výskumné pracovisko, odtiaľ na ministerstvo, z ministerstva do parížskej centrály UNESCO, a z neho po čase zase na školu. Po zmenách v novembri 1989 si v kresle ministra školstva si pobudol deväť mesiacov. Čo potom nasledovalo?

Po necelom roku vo funkcii ministra som si naivne myslel, že všetko, čo sme si na začiatku predsavzali pre nápravu nášho školstva, sme buď uskutočnili, alebo sa už uskutočniť nedá. Rutina práce v politike ma začala nudiť. Rozhodol som sa vrátiť do vedy a vyučovania na univerzite. Prispelo k tomu i to, že som veľmi rýchlo dospel k poznaniu, že by sa mi s novým premiérom, Vladimírom Mečiarom, nepodarilo koexistovať.

Tým tvoje účinkovanie na rodnej slovenskej pôde v dramatickom ponovembrovom období sa chýlilo ku koncu, pretože si začal písať svoju novú životnú kapitolu ako vysoký funkcionár medzinárodnej organizácie UNESCO.

Keďže sa naskytla možnosť ísť pracovať do Paríža do UNESCO, ujal som sa funkcie veľvyslanca federálnej republiky pri tejto medzinárodnej organizácii. Potreboval som si doplniť znalosti svojho profesionálneho odboru v zahraničí. Do Paríža som cestoval s predstavou, že sa pokúsim diplomatickú prácu kombinovať s vedeckou spolupracou so svojimi francúzskymi kolegami. Mali sme už predtým viacero spoločných publikácií. Môj zámer sa mi podaril, ale len čiastočne: diplomacia pohltila celý môj čas, ale mohol som na francúzskych pracoviskách umiestniť svojich žiakov a ich prácu aspoň ako-tak usmerňovať.

Povedz nám krátko o UNESCO.

Myšlienka o UNESCO, čo je skrátka pre „Organizáciu spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru“, sa zrodila v priebehu druhej svetovej vojny. Pôvodne sa uvažovalo o názve „organizácia pre vzdelanie a kultúru“, ale britskí biológovia Julian Huxley a Joseph Needham navrhli pridať slovo „veda“. Huxley sa stal v r. 1946 aj prvým generálnym riaditeľom organizácie. Podľa predstavy Huxleyho UNESCO mala byť „mozgom“ spojených národov. Predstavovať ho mal nezávislý zbor najvynikajúcejších osobností sveta. Oni mali koncipovať vzdelávacie návrhy pre implementáciu v OSN a v jednotlivých členských štátoch. Vychádzal z presvedčenia, že vedecké poznanie, tým že z jednotlivých kultúr vytláča poveru a predsudky, je kľúčom k vzájomnému porozumeniu a k mieru. Podľa Huxleyho rozvoj poznania by mal viesť k vytvoreniu univerzálnej kultúry, spoločnej všetkým ľuďom a založenej na „evolučnom humanizme“.

Bolo to skutočne tak?

Huxleymu sa nepodarilo túto predstavu uskutočniť. Z UNESCO sa stala byrokratická organizácia, o programe ktorej rozhodujú zástupcovia jednotlivých štátov. Keď vo svete začala studená vojna, UNESCO sa stala jedným z jej bojísk. Politické elity dekolonizovaných krajín hľadali opodstatnenie a legitimitu svojej moci cez podporu nás. Tomu slúžila ideológia udržania a obrany ich etnickej a kultúrnej identity pred „kultúrnym imperializmom“ Západu. Pre krajiny „tretieho sveta“ bol v tomto patrónom Sovietsky zväz a UNESCO sa dalo do služieb tejto ideológie. USA, Veľká Británia a Singapur z UNESCO na protest vystúpili. Huxleyho ideál univerzalizmu bol v UNESCO nahradený romantickým chápaním etník, v duchu nemeckého filozofa Johanna Gottfrieda Herdera – ktorým sa, mimochodom inšpirovali

kedysi aj štúrovci – ako by nejakých nemenných ontologických entít. Viditeľným znakom a zároveň spojivom, ale aj zdrojom tvorivej sily etnika mala byť jeho špecifická kultúra. Veda, málo vhodná na politické manipulácie, bola v UNESCO marginalizovaná. Organizačne, došlo k oddeleniu vedy od kultúry a tomu odpovedalo aj oficiálna definícia vedy a kultúry.

Zrejme aj táto problematika si v našom domácom, ale aj svetovom kontexte vyžiada určitý čas, aby sa definitívne považovala veda a vzdelávanie za imanentnú, integrálnu súčasť národnej kultúry i kultúry v širokom medzinárodnom kontexte.

Aj u nás je bežné vyjadrenie „veda a kultúra“. Tak ako všeobecne vo svete, aj u nás nielen umelci, a nie iba laická verejnosť, ale často aj samotní pracovníci vedy používajú slovo kultúra na označenie umenia a zábavy, ale nie vedy. Ale dnes je v skutočnosti veda podstatnou súčasťou kultúry. Ostatne tak, ako je jej druhou významnou súčasťou vzdelávací systém, ako som sa už zmienil. Myslím si, že oddeľovať vedu a kultúru je veľká chyba, ktorá v UNESCO, žiaľ, doteraz pretrváva.

Mohol by si trochu bližšie objasniť, ako to vyzeralo či vyzerá s ponímaním kultúry na riadiacich miestach UNESCO?

V chápaní UNESCO je slova kultúra iba iným názvom pre „etnikum“ alebo „etnická skupina“. Každé etnikum má svoju kultúru. Zdôrazňuje sa, že kultúrna diverzita je pre ľudstvo rovnako dôležitá ako biodiverzita pre prírodu, že globalizácia ohrozuje obe diverzity a že rovnaká dôstojnosť musí byť prisudzovaná bez rozdielu všetkým kultúram a náboženstvám. To je, pravdaže, v diametrálnom protiklade s pôvodnými predstavami duchovného otca UNESCO, Juliana Huxleyho. Tak tomu bolo v UNESCO v časoch studenej vojny a nezmenilo sa ani po jej skončení.

Dalo sa s tým niečo robiť?

Vieš z vlastnej skúsenosti – sám si bol nejakú dobu veľvyslancom v Poľsku – že hlavným poslaním veľvyslanca je zastávať a brániť záujmy svojej krajiny. To som aj po príchode do UNESCO robil a pomerne dosť sa mi podarilo pre Československo „vybojovať“. Bolo len nešťastím, že sme u nás doma považovali ekonomiku za prioritu a nedokázali sme akceptovať ochotu UNESCO vybudovať v Prahe medzinárodný ústav pre výchovu k ľudským právam. Bol som však neštandardným veľvyslancom. V tom, že som sa povedľa svojej diplomatickej misie venoval aj svojej biochémií a využíval pobyt v Paríži, návštevu knižníc a styky s expertmi, aj na rozvíjanie novej vednej disciplíny, kognitívnej biológie. Ale ešte viac v tom, že som si nad záujmy nášho štátu postavil za svoje hlavné poslanie angažovať sa v celosvetových záležitostiach. Bol som vtedy zároveň aj predsedom výboru OSN pre vedu a techniku pre rozvoj; podieľal som sa napríklad na jednaniach o obmedzení uhoľnej energetiky v Číne a v Indii. Ale aj v Brazílii o záchrane amazónskych pralesov. No za pobytu v Paríži vkladal som svoje hlavné úsilie o dosiahnutie podstatných zmien v UNESCO.

Podarilo sa?

Nepodarilo. V UNESCO hlas každého štátu je rovnocenný, bez ohľadu na to, či do rozpočtu organizácie prispieva jednou tretinou, ako USA, alebo len zlomkom percenta ako drobná africká krajina. Tak je to v celom systéme OSN. A to bez ohľadu aj na to, že USA ponúkajú skúsenosti tisícok svojich expertov a malá krajina má expertov možno sotva hrstku. Takto aj hlas veľvyslanca jedného štátu má tú istú váhu ako veľvyslanca ktorejkoľvek inej krajiny; za môjho pôsobenia malo UNESCO skoro dve stovky členských štátov. Mojou výhodou bolo, že generálny riaditeľ UNESCO bol môj priateľ a profesionálny kolega, biochemik ako ja. Osobne mohol môj názor akceptovať, čo asi aj dosť často robil, ale vo svojich krokoch musel brať ohľad na názory väčšiny členských štátov, lebo od nich záležalo jeho prípadné znovuzvolenie do funkcie. Bol som z tých, ktorí sa v UNESCO navrhovali, aby o váhe hlasu rozhodovala veľkosť členského príspevku krajiny. Neuspeli sme. Ide samozrejme o všeobecný, ale neľahký problém hraníc demokracie, s ktorým zápasí nielen

OSN, ale napríklad dnes aj Európska únia. Africkí kolegovia mi neraz rozprávali o tom, ako zavádzanie západného modelu demokracie v Afrike ohrozuje politickú identitu, a tým aj integritu jednotlivých štátov a nevyhnutne vygeneruje neovládateľné etnické konflikty. Zo svojej skúsenosti v UNESCO i OSN som dospel k svojej predstave „nookracie“ ako novej podoby demokracie a modelu, ktorý by sa mohol v EÚ testovať. Ale o ňom tu teraz nechcem hovoriť.

Ako to teda vyzerá dnes s problémom vedy ako integrálnej súčasť kultúry?

Celkom som zlyhal vo svojom úsilí dosiahnuť toho, aby UNESCO jasne deklarovalo, a aj svojou činnosťou dokazovalo, že veda je súčasťou kultúry. Znamenalo by to, že by v UNESCO muselo dôjsť k podstatnej revízii chápania kultúry. Teda aj k spochybneniu multikulturalizmu. K tomu nedošlo. Obávam sa, že nedôjde ani teraz, keď hlavní západoeurópski politici po trpkých skúsenostiach vyhlasujú, že idea multikulturalizmu bola pomýlená a treba ju opustiť. UNESCO by muselo odstúpiť od tvrdenia, že všetky kultúry sú si rovné a každú treba ochraňovať a rozvíjať. Pre celý systém medzištátnych organizácií je dnes priam osudovo dôležité, aby politici akceptovali zásadu, že z hľadiska ľudskej prirodzenosti i dejinnej skúsenosti ľudstva kultúry sú rozdielne a intelektuáli by mali zobrať vážne Huntingtonovo varovanie o budúcom „konflikte kultúr“. Zástoj vedy v kultúre je podstatný. Kultúry, v ktorej sa aj dnes choroby liečia vyhánaním zlých duchov, dievčatká mrzacia obriezku a príslušníci iných kultúr nie sú považovaní na ľudí, treba odmietnuť. Ľudská civilizácia je iba jedna, vyvíjala sa postupne práve cez konflikty kultúr – Huntingtonova idea nie je nová. Navrhol som kedysi, že hodnotu kultúry treba merať jej „epistemickým kvocientom“, pomerom medzi vedou opodstatnenými tvrdeniami a inými nedokázanými a nedokázateľnými vierami.

Je podľa teba veda akýsi univerzálny všeliak na všetky neduhy sveta?

Veda sa dnes prudko rozvíja a technické aplikácie vedeckých poznatkov v nás vyvolávajú závrät. Ale nedajme sa oklamať: naše poznatky o svete sú zatiaľ veľmi malé, takže epistemické kvocienty všetkých kultúr – a to aj našej euroatlantickej, ktorá sa oháňa vedou – sú veľmi nízke. Najmä sú chabé naše znalosti o ľudskej prirodzenosti a o dynamike spoločnosti. Dostali sme o tom lekcii v 20. storočí, keď komunistická utópia, ktorá sa dušovala svojím „vedeckým svetovým názorom“, spôsobila veľa nešťastia a skrachovala ako zločinný politický systém. Ale presvedčame sa o tom aj v 21. storočí. Finančná kríza, ktorá svetom otriasa, je dokladom toho, akou nedokonalou vedou je zatiaľ ekonómia, napriek tomu, že nás ohromovala svojím exaktným matematickým aparátom a udeľujú sa za ňu Nobelove ceny. Pritom sa ale vývoj vedy dostal na hranicu, za ktorú nedovidíme; skúmame komplexnosť, na chápanie ktorej nám naše mentálne vybavenie už nestačí. Navyše sme sa presvedčili, že aj keď sociálnemu daniu ako-tak rozumieme, nedokážeme ho riadiť; keď sa o to pokúšame, systém silno simplifikujeme a nevyhnutne sklzávame k diktatúram.

Takže celkom na záver: podľa všetkého to pesimisticky vyzerá tak, že sme dorazili do slepej uličky?

Povedal by som, že žijeme v jedinečnej fáze histórie ľudstva. Dynamika zmien je rýchla, každý deň nám prináša nové nečakané prekvapenia. Budúcnosť sa nedá predvídať. Skúmať, čo sa deje a predkladať alternatívy budúceho vývoja je ohromnou výzvou pre vedu. Ale aj výzvou pre umenie: ono nám môže život v turbulentnej dobe okrášľovať a zošľachťovať. Ja sám som dospel, ku koncu svojej vedeckej a pedagogickej kariéry, cez chémiu, biológiu, psychiatriu, etológiu, politológiu k vedeckej koncepcii, ktorú považujem za súčasť kognitívnej biológie a nazývam „finitikou“: evolúcia človeka ako biologického druhu sa priblížila ku svojmu koncu. To ale nie je dôvod k pesimizmu a beznádeji. Snažím sa budovať finitiku na múdrom výroku amerického teoretika vedy Michaela Shermera: „Namiesto toho, aby drvilo nášho ducha, poznanie že všetci jestvujeme v úzkej medzierke času a priestoru nás

pozdvihuje na vyššiu rovinu ľudskosti a pokory: hrdé, aj keď prechodné dejstvo v dráme vesmíru.“

Ladislav Kováč je emeritným profesorom Univerzity Komenského v Bratislave. Rodák zo Závažnej Poruby (1932) vychodil ľudovú školu v rodisku a gymnázium v Liptovskom Mikuláši (1942-1950). V Prahe absolvoval Karlovu univerzitu (1950-1954) a doktorandské štúdium (ašpirantúru) na Karlovej univerzite a v Československej akadémii vied (1954-1957). Od 1957 bol učiteľom na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde bol od 1964 vedúcim katedry biochémie. V normalizačných čistkách bol z univerzity prepustený a potom bol zamestnaný ako chemik v Psychiatrickej liečebni v Pezinku (1970-1976) a výskumník v Ústave fyziológie hospodárskych zvierat SAV v Ivanke pri Dunaji (1976-1989). Bol ministrom školstva SR (1989-1990) a veľvyslancom Českej a Slovenskej federálnej republiky v UNESCO (1990-1991). Pôsobil ako hosťujúci profesor na inštitúciách vo Francúzsku (1964, 1967, 1984, 1987), Nemecku (1968), Spojených štátoch amerických (1969-1970), Švédsku (1985), Argentíne (1988) a Rakúsku (1997-1998). Je zakladajúcim členom Slovenskej akademickej spoločnosti a čestným členom Učenej spoločnosti Českej republiky.